

UNDOV SO‘ZLAR PRESUPPOZITSIYA SIGNALIZATORI SIFATIDA

Umurzakova Gulchehra Egamberdievna

O‘zbekiston Milliy Universiteti
Fakultetlararo ingliz tili kafedrası kabinet mudiri.
E-mail: gulidil425@gmail.com

Annotatsiya: Undov so‘zlar matni semantik jihatdan murakkablashtirish xususiyatiga ham ega. Bunday vaqtda matn sintaktik strukturasi birdan ortiq axborot siqıq tarzda aks etadi. Matnda ifodalangan axborotlardan biri ochiq, boshqasi undov so‘zning presuppozitsiyasi sifatida yashirin tarzda yuzaga chiqadi. Undov so‘zning presuppozitsiyaga ishorasi natijasida matn axborotlarga boy bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: undov, axborot, sintaktik struktura, presuppozitsiya, pragmatik xususiyat.

Annotation: Exclamatory words also have the feature of semantically complicating the text. At this time, more than one information is densely reflected in the syntactic structure of the text. One of the information expressed in the text is revealed openly, and the other is hidden as a presupposition of the exclamation. As a result of the exclamation pointing to the presupposition, the text is rich in information.

Keywords: exclamation, information, syntactic structure, presupposition, pragmatic text.

Аннотация: Восклицательные слова имеют также особенность смыслового усложнения текста. В это время в синтаксической структуре текста плотно отражается более одной информации. Одна из выраженных в тексте сведений раскрывается открыто, а другая скрыта как предпосылка восклицания. В результате восклицания, указывающего на пресуппозицию, текст становится информативным.

Ключевые слова: восклицания, информация, синтаксическая структура, пресуппозиция, прагматика текста.

Undov so‘zlar matni semantik jihatdan murakkablashtirish xususiyatiga ham ega. Bunday vaqtda matn sintaktik strukturasi birdan ortiq axborot siqıq tarzda aks etadi. Matnda ifodalangan axborotlardan biri ochiq, boshqasi undov so‘zning presuppozitsiyasi sifatida yashirin tarzda yuzaga chiqadi. Undov so‘zning presuppozitsiyaga ishorasi natijasida matn axborotlarga boy bo‘ladi. Ingliz tilidagi undov so‘zlarning pragmatik xususiyatini tekshirgan S.Yu.Mamushkina ham bu so‘zlarning matni mazmunan boyitishini qayd etadi. Uning fikricha, undov so‘zlar kogeziya vazifasini bajarar ekan, matni hosil qilish jarayonida uni tashkillantiruvchi muhim omil hisoblanadi, undov so‘zlar nutqni emfatik jihatdan relevant hamda axborotga to‘la, boy qiladi [Mamushkina 2003.175]. Undov so‘zlar nutq egasining hissiy kechinmalarini ifodalash bilan birga, ba‘zan presuppozitsiya signalizatori vazifasini bajarib, jumlanı mazmunan murakkablashtiradi. Masalan:

1. *Oyım endi o‘rnidan turayotgan edi, eshik shaxt bilan ochildi. Uyga avval ammam, ketidan sovuq g‘urillab kirdi... Oyım ildam borib, uning qo‘lidagi katta tugunni oldi. Dadam ham shoshib qoldi.*

– *Iye, iye!* – *dedi chehrasi yorishib. Ammo boshqa gapirolmadi. Og‘zida nosvoy bor edi.* (O‘.Hoshimov. «Dunyoning ishlari»)

Birinchi matnda takror qo‘llangan *iye* undov so‘zi orqali nutq egasining ajablanishi bilan birga «*Kelishingizni kutmagan edik*» tarzidagi yashirin axboroti ham anglashiladi. Bu axborot undov so‘zning presuppozitsiyasi sifatida matn tarkibida voqelanadi.

Undov so‘zlar ba‘zan gap tarkibida birdan ortiq presuppozitsiyalarni hosil qiladi. Bunday vaziyatda faqat kontekst asosida asosiy va ikkinchi darajali presuppozitsiyalarni farqlash mumkin bo‘ladi. Masalan:

1. – *Kecha aytgan joyimga bordingizmi?*

– *Eh!* – *Samad bo‘shashib joyiga o‘tirib qoldi.*

2. “*Oh! oh! oh!*” *A young fellow lying asleep... raised a moan of pain...* (J.London. «Grit of women»/p) (“*Вой-вой-вой-эй*”, – *деди ёш йуловчи ётиб, симиллаб бошланаётган оғриқнинг кучайишидан қаттиқ инграб*)

Birinchi misolda qo‘llangan *Eh!* undovi “*Kecha aytilgan joyga bormadim*”, “*Aytilgan joyga borish xayolimdan ko‘tarilibdi*”, “*Aytilgan joyga bormaganimdan afsusdaman*” presuppozitsiyalarini hosil qiladi. Bunday vaziyatda so‘roqqa javob sifatida anglashiluvchi “*Kecha aytilgan joyga bormadim*” presuppozitsiyasi matnda bayon etilmoqchi bo‘lgan asosiy axborot sifatida muhim ahamiyatga ega. “*Aytilgan joyga borish xayolimdan ko‘tarilibdi*” presuppozitsiyasi asosiy presuppozitsiyani qo‘shimcha ma‘lumot bilan to‘ldirishga xizmat qiladi. “*Aytilgan joyga bormaganimdan afsusdaman*” presuppozitsiyasi esa nutq egasining voqelikka hissiy munosabatini ifoda etadi.

Keyingi misolda esa “*Oh! oh! oh*” undov gapi orqali nutq egasining emotsional holati bilan bog‘liq quyidagi presuppozitsiyalarni anglash mumkin bo‘ladi: “*Jonim og‘riyapti*”, “*Endi nima qilaman?*” kabilar.

Anglashiladiki, emotsional undovlar orqali gapda ifodalangan presuppozitsiyalarni so‘zlovchi kommunikativ maqsadi asosida bir-biridan farqlash mumkin bo‘ladi.

Shunisi xarakterliki, ba‘zan sintaktik strukturada undov so‘z ishora qilgan presuppozitsiyaga kontekstda berilgan so‘zlovchi izohi yordamida oydinlik kiritiladi.

– *Oh, I’m sure you remember him, Mr. Haffigan.* («John Bull’s other island» B.Show.36p) (*Ия, аминманки, сиз уни эслайсиз, жаноб Хаффиган*)

Ingliz tilidagi keyingi misolda esa *oh* undovi orqali “*Siz uni esingizdan chiqarishingiz mumkin emas*” presuppozitsiyasi anglashiladi. Bu axborot gapning “*I’m sure you remember him, Mr. Haffigan*” (Siz uni eslaysiz, janob, Xaffigan) qismi orqali ham anglashilib turadi.

Gelmxoltz (Helmholtz) va boshqalarning izlanishlariga ko‘ra, og‘iz bo‘shlig‘i va lablarning, unli tovushning tembri bu holatga ong orqali boshqarilishi, va insonni turli holat va vaziyatlardagi psixologik jarayonga qayta javobi deb xulosa qilinadi. Hissiyot tamoyillari, og‘iz va burundan chiqayotgan nafas (*un*) *pooh* yoki *pish* tovushi chiqishiga sabab bo‘ladi. Gelmxoltz (Helmholtz) ning izlanishlariga ko‘ra, insonning fiziologik tuzilishi va onging (miya) ning hissiyotlarga javobi o‘laroq tovush hosil bo‘lardi. [Charles Darwin.1897].

1. *А сколько вам лет, князь?*

– *Двадцать шесть.*

– *Ух! А я думал, гораздо меньше.*

– *Да, говорят, у меня лицо моложавое.* («Идиот» Федор Михайлович Достоевский.4стр)

2. *“Wow! You’ve gotten so tall!” she said, as Alex held her tight around her waist, and Carmen slowly put her arms around her, as though she were a stranger and not her child. («The right time»Daniella Steel.27p)(Karmen sekingina quchoqlab dedi: “ Voy, rosa katta bo‘libsan!” Aleks uning belidan qattiq quchoqlab olar ekan.Go‘yo ular ona-bola emas begonalardek edi.)*

Ma’lum bo‘ladiki, emotsional undovlarning bu kabi pragmatik vazifalari nutq egasining kommunikativ maqsadi bilan bog‘liq holda voqelanadi.Ba’zi emotsional undov so‘zlar bir vaqtda turli pragmatik vazifalarni ado etadi. Jumladan, gapda undov so‘z orqali nutq egasining voqelikka baho munosabati hamda voqelik haqidagi qo‘shimcha axboroti ifodalanadi. Masalan, «Adham hovlisida qo‘shni xotinning shang‘illagan ovozi eshitdi va xo‘rsinib, «Uff!» dedi» gapida qo‘llangan *obbo* undov so‘zi so‘zlovchining e’tirozini aks ettirish bilan birga, voqelik haqidagi qo‘shimcha axborot (*Yana kelibdi*) ga ham ishora qiladi. Undov so‘z orqali ifodalangan mazkur presuppozitsiya matn semantik strukturasi murakkablashtiradi.

Presuppozitsiyaning yuzaga chiqishi nutqiy vaziyat yoki kontekstni taqozo etadi. Agar mikromatn tarkibidan «Adham hovlisida qo‘shni xotinning shang‘illagan ovozi eshitdi» jumlasini tushirib qoldirilsa, «Uff!» undov so‘zining presuppozitsiyaga ishora qilayotgani ma’lum bo‘lmay qoladi. Ko‘rinadiki, undov so‘zlar nutqiy vaziyat yoki kontekst bilan bog‘lanmasa, presuppozitsiyaga yo‘l bekiladi.Emotsional undovlar orqali ifodalangan presuppozitsiya ba’zan irreal (xayoliy, tasavvurdagi) holatda bo‘lishi mumkin. Ushbu matnda qo‘llangan *essiz* emotsional undovi nutq egasining achinish hissini ifoda etish bilan birga, uning xayoli, tasavvuridagi voqelikka ham ishora qiladi .

Shunisi xarakterliki, emotsional undovlar dialogik nutqda matn qismlarini bog‘lovchi vosita sifatida ham qo‘llanadi va bu vaziyatda nutq egasining matnning oldingi qismiga nisbatan munosabatini ifoda etadi. T.V.Belousning qayd etishicha, «dialogik diskursda undov so‘zlar diskurs markeri va oldingi qism bilan aloqani ta’minlovchi vosita sifatida ishtirok etib, metakommunikativ vazifa bajaradi. Ular diskurs replikalarining bog‘lanishini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi, nutq egasining suhbatdoshi replikasiga e’tibori, suhbatning umumiy kechishi haqida signal beradi, tinglovchi tomonidan diskursning qabul qilinishini yengillatish, uning yaxshi tushunilishiga erishish orqali kommunikantlar- ning nutqiy aloqasini ta’minlash asosida kommunikatsiyaning muvaffaqiyatli kechishiga erishish imkoniyatini yaratadi»[Белоец Т.В.2006.187с.]

1. *“Y’ all ain’t seen nothing’, “Karl exclaims,” Till you’ve seen my grandmother, boy, **whowee!** Could she raise the dead with a whipping’! I remembered this one night, my grandmother wanted me to do something and I said, “No”. Well, I did ‘n I saw her start to come after me, so I grabbed the belt off the wall so she couldn’t use it on me. In addition, do you know what she did? She went upstairs got an old pipe and come after me with it. **Whowee**, did I run. Run right out the house into the snow with no shoes on!”* (Clarence Major. «Dirty bird blues»395p)

(– Sizlar hech nima ko‘radinglar-a. Karl hayajonda, meni buvimni ko‘rmaguningizcha, “vooy” bolalar u hattoki o‘likni ham tiriltiradi-yu. Yodimda bir kuni u menga ish buyurdi, men “yuq” dedim. “haa”uni ortimdan “shoshmay tur hali men seni....”, deb kelayotganini ko‘rib devorda osig‘lik kamarni yulib olib, menga ishlatmasligi uchun shu qadar tez qochyapmanki . Bilasizmi nima qildi? U zinadan tushib, eski quvur (truba)ni olib ortimdan yurdi. “Vuuu”yugurdimmi men, men yalang oyoq qorli ko‘chaga qochdim.

(Klerens M. «Qora qush raqsi»)

Emotsional undovlar nutq egasining shaxs xususiyatlari bilan bog‘langanda ham pragmatik xususiyatga ega bo‘ladi. Bunda emotsional undovlar yoki ular ishtirokidagi sintaktik qurilmalar orqali nutq egasining yoshi, jinsi, kasb-kori kabilarga ishora qilinishi kuzatiladi. Ba’zi hollarda emotsional undovlar orqali nutq egasining nafaqat jinsi, balki yosh xususiyatiga ham ishora qilinadi. Matnda qo‘llangan *ho* undov so‘zi orqali yosh bolaga ishora qilinayotganligini sezish mumkin. Albatta, bu o‘rinda undov so‘zning shaxs yoshiga ishora qilishi kontekstsiz reallashmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abelin A ,1999. Studies in Sound Symbolism, Doctoral Dissertation. MA Thesis, Goteborg University.
2. Anderson ER, 1998. A grammar of iconism. London: Associated University Publications.
3. Белоус Т.В. Когнитивно-прагматический анализ междометий в англоязычном дискурсе: Дисс. ... канд. филол. наук. – Санкт-Петербург, 2006. – 187 с.
4. Charles Darwin. The Expression of the emotions in man and animals. New York. D.Appleton and Company. 1897
5. Мамушкина С.Ю. Семантика и прагматика междометий в современном английском языке: Дисс. ... канд. филол. наук. – Самара, 2003. – 175 с.